
УДК 82.09 (477) Т. Шевченко

Іванна Котяш
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука (Рівне)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОСТАТІ Т. ШЕВЧЕНКА У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ПРАЦЯХ

У статті досліджено постать Тараса Шевченка з точки зору сучасних наукових поглядів, проаналізовано новий підхід до біографії та систематизовано духовні архетипи письменника. По-новому трактовано вплив Т.Г. Шевченка на творчість провідних митців української та світової культури, а також з'ясовано, яку роль відігравав письменник для розвитку нашої держави вцілому.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Великий Кобзар, архетип, біографія, ідентичність.

W artykule postać Tarasa Szewczenki w zakresie nowoczesnych poglądów naukowych i analizuje nowe podejście do biografii i systematyzowaną duchowe archetypy pisarza. Nowa wpływ interpretować T. Szewczenko o prace czołowych artystów kultury ukraińskiej i światowej, i wyjaśnić rolę pisarza dla rozwoju naszego kraju jako całości.

Słowa kluczowe: Taras Szewczenko, Wielka Kobzar, archetyp, biografia, tożsamości.

Taras Shevchenko figure is studied in terms of modern scientific views, the works of leading writers and literary critics of our time are analyzed. Other leading scientists' works of our time are analyzed. Shevchenko's impact on the work of leading artists of Ukrainian and world culture is interpreted, also the writer's role for our country development is clarified.

Key words: Taras Shevchenko, Great Kobzar, archetype, biography, identity.

Дорогоцінним внеском у скарбницю української та світової культури ввійшло надбання геніального поета і художника, революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка. Все своє свідоме життя він пов'язав із визвольним рухом українського народу, направленим проти кріпацтва і царського самодержавства. Поет став засновником нової української літератури і критичним реалістом в українському образотворчому мистецтві. Могутньою силою свого таланту він пробуджував розум і серця людей, відчайдушно закликав усіх до боротьби проти насильства, царизму і тиранії. О. Гончар зазначає: «Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства знаходять своє безсмертя» [2, с. 43].

Якщо спробувати передати зміст Шевченкового культу якоюсь однією стислою формулою, то можна узагальнити: «Шевченко — наше все». До такої категоричності та однозначності найбільше спричинилися його найближчі за часом послідовники, українські культурні діячі другої половини XIX і початку XX століть. Саме вони, а з-поміж них Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, М. Грушевський, С. Єфремов, кожен, щоправда, у свій

спосіб, розбудували цілу систему уявлень, згідно з якою велич Шевченка у тому, що він поет справді народний, вийшов з найглибших низів і досягнув найаристократичніших вершин духу, ціною тяжких особистих страждань і випробувань зумів усьому світові сказати про долю українства, а всьому українству — про його світове покликання. Постать Великого Кобзаря українського народу надихала не лише письменників, йому та його літературним образам присвячували свої твори такі відомі композитори, як М. Лисенко та Г. Майборода, такі художники, як І. Репін та І. Крамський.

Шляхом, який проклав для нас Т. Шевченко, йшло багато наступників. Майже всі вони вважали Кобзаря своїм учителем, наставником і пророком. Під впливом творчості Т. Шевченка прокинулася свідомість не одного українця. Пригадаємо хоча б епістолярну автобіографію С. Черкасенка в якій майбутній письменник неодноразово згадує про вплив творчості Великого Кобзаря на його свідомість: «Пам'ятаю добре — не пам'ятаю, але маю всі підстави думати, що “Кобзар” Т. Шевченка захопив мене й захопив остільки, що я сам почав... писати українські вірші, ховаючись із ними й від своїх і від товаришів. Дорого дав би я тепер, щоб подивитись і прочитати оті свої «твори», це перше віршоване лепетання дитяче, — розуміється, під Шевченка! Що я з ними зробив, з отими віршами, вже не пам'ятаю. Подер, мабуть, убоївшись глибини премудрости, а їх же було на цілий зшиточок» [8, с. 28].

Постать Т. Шевченка відіграла важливу історичну та літературну роль не для одного покоління українців, зумівши впливати на свідомість, національну гідність та самобутність нашого народу. Але хочеться зосередитися на питанні, яке місце у світі займає постать генія українського народу, тому метою нашої розвідки є проаналізувати та систематизувати сучасні українські та польські дослідження про Тараса Шевченка, а також визначити вплив митця на творчість письменників наступних поколінь.

Тема Великого Кобзаря належить в Україні до вічних тем. Тарас Шевченко та його творчість були важливі не лише у XIX–XX століттях, а залишаються актуальними і в наш час. За словами О. Забужко: «Шевченко є таким центром, навколо якого без упину точаться дискусії й суперечки, важливі для сучасної української ідентичності» [5]. Цьому підтвердженням є безліч досліджень і розвідок сучасних науковців у нашій країні та поза її межами. Серед них особливої уваги заслуговують доробки Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець», О. Забужко «Шевченків міф України», Ю. Барабаша «Тарас Шевченко: імператив України», Ю. Андруховича «Shevchenko is OK», С. Цвілюка «Історична мудрість Великого Кобзаря», Р. Радишевського «Польська рецепція Т. Шевченка у працях В. Гнатюка», М. Якубця «Шевченко і польська література», Г. Заринської «Тарас Шевченко — бард Майдана. Позачергова історія українського романтизму» тощо. У цих працях науковці із різних позицій розглядають постать провідного митця українського народу, даючи своє бачення на життєвий і творчий шлях Т. Г. Шевченка.

Спробуємо проаналізувати, який вплив мала творчість великого генія на сучасних українських письменників. У першу чергу, хочеться зупинитися на відомій письменниці, літературознавцю, публіцисту — Оксані Забужко, яка не була

байдужою до постаті Т. Шевченка і неодноразово про це розповідала на відкритих лекціях, інтерв'ю, писала у своїх творах. Дослідниця порівнює Т. Шевченка із провідними світовими діячами, такими як Данте, Сервантес, Гюго. На думку О. Забужко «Він мав ментальність простої людини, яка протистоїть імперіям. І був свідомий того, що робив» [4]. Дослідниця з прихильністю ставиться до Т. Шевченка, наголошувала на тому, що вплив творчості українського Кобзаря виходив і за межі рідної держави: «...Годі оцінити те, що Шевченко зробив для літератури, для поезії, міру революційності його поезії — я говорю тут про контекст суто літературний, це була титанічна праця. Наприклад, те, що йому одному вдалося досягнути у поезії, російської поезії вдалося досягнути лише у 20-х роках ХХ століття, і — а я не ставила би цього на останньому місці — також, значною мірою, під впливом Шевченкової поезії. В епоху романтизму і постромантизму у цьому просторі у такий спосіб ніхто інший не писав, так почали писати лише у ХХ столітті, це була чиста асоціативна лірика, що читається з акцентом на інтонації й голосі. У російській поезії це вдалося лише Владіміру Маяковському, який, зрештою, за походженням був українцем і виріс на “Кобзарі”...» [5].

О. Забужко схвильована питанням біографії Т. Шевченка. Для неї у нинішній інтерпретації вона є неповною і нецікавою. При цьому дослідниця виділяє лише телевізійну версію Юрія Макарова «Мій Шевченко». Недостатня обізнаність з біографією Кобзаря є великою прогалиною, тому що ми не можемо побачити й усвідомити того справжнього Шевченка — борця українського народу. Наголошує письменниця і на тому, що читати Шевченка і розуміти його — різні речі. Потрібно мати певний багаж знань про епоху, яку Шевченко «пройшов» своїм життям, про його біографію, щоб зрозуміти весь сенс його звершень. У зв'язку із цими недоліками і прогалинами Оксана Забужко розробила свою класифікацію біографії Кобзаря і пропонує показати її у вигляді кривої, так звані три хвилі:

1. «З найнижчого низу — до найвищого верху.
2. З найвищого верху — до найнижчого низу.
3. І знову з найнижчого низу — до найвищого верху.

Перша — з хлопчика-кріпака, з самого низу соціального прошарку, Т. Шевченко опиняється на вершині — у Петербурзі, навчається у Академії мистецтв, проте, триває це недовго і доля скочує генія до низу.

Друга — заслання. Без права переписки та із забороною писати й малювати. Найважчим було те, що він був солдатом колоніальної армії і змушений був служити тому, що сам люто ненавидів! Він служив армії, яка колонізує, підкорює інші землі.

Третя — повернення до Петербурга, яке дослідниця порівнює з в'їздом Христа до Єрусалиму. Тарас Шевченко був загальноімперським, його популярність була невимовною. У цей час письменник записує у своєму щоденнику: “Боюсь как бы мне не сделатся модной фигурой в Питере, а на то похоже...”» [5].

Цікаві спостереження про Тараса Шевченка зробив український письменник та літературознавець Юрій Андрухович у своїй розвідці «Shevchenko is OK». Автор висловлює своє бачення про життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря, слугуючись уже відомими працями своїх попередників: «Про нього казали,

що він підкинутий простим селянам нащадок великокнязівського роду. Що він здатен випити пів барила горілки і навіть не захмеліти. Що він живе зі своїм пєтербурзьким учителем Карлом Брюлловим як із коханцем. Що він готовий очолити українсько-польське повстання на Правобережній Україні. Що він водить за собою по найшанованіших прийняттях цілу юрбу волоцюг, утеклих каторжан і брудних завошивлених музик, які грають йому до танцю. Що кожен свій заробіток від малювання картин він тут-таки роздає мандрівним дідам. Що насправді він упир і тому так багато крові в його поемах» [1, с. 1–2].

У своєму дослідженні Ю. Андрухович пішов далі і виділив такі архетипи Шевченка.

«Шевченко комуністичний». Висувається теза про соціальне походження (пригноблені низи), якому він усе життя залишався вірний; ненависть до панів, панства і панськості; безпосередні заклики в поезіях до насильницького повалення панівного ладу (сокири, кров, народна революція); послідовний егалітаризм; схильність до комуністично-утопійної візії майбутнього («оновлена земля»). Особливо наголошено на близькості Шевченка до російських «революційних демократів», його залежності від їхніх упливів. Деякі радянські жерці саме цієї відміни його культу пішли ще далі, говорячи про Шевченків радянський профетизм (образ сім'ї великої, вольної, нової із «Заповіту» потрактовано як «передчуття сім'ї народів Радянського Союзу»).

«Шевченко націоналістичний». У творах поета домінує козацько-лицарський дух, Шевченко першим розбудив приспану українську національну свідомість, націю назвав нацією, окреслив її ідею та історичну перспективу. Ідеалом поета є Воля, що її, безперечно, слід розуміти як волю для України. У його творах знаходимо вияви ненависті чи принаймні погорди до інших, ворожих, націй (москалі, жиди, ляхи), часом дістається навіть німцям («куций німець узловатий»).

«Шевченко християнський». Саме життя Шевченка є взірцем християнського мучеництва. У його творах знаходимо безліч біблійних мотивів, образів і алюзій (Біблія взагалі була улюбленою книжкою, що до неї він вічно повертався). Шевченко є творцем певної послідовної й цілісної етичної системи, яка полягає в неухильному ствердженні правди, добра, любові до всіх і всього, а найперше — до слабких і пригноблених, отже засадничо є глибоко християнською. Своєрідність Шевченкового християнства — ніде правди діти — полягає в тому, що він був у конфлікті з офіційними церквами і церковниками, поступово у своїй вірі рухався у бік персоналістського протестантизму.

«Шевченко атеїстичний». Нелюбов і навіть різке неприйняття Шевченком усього, що пов'язане з церквою та церковниками, очевидні в його текстах. Ксьондзи, попи, ченці годовані, ритуальна атрибутика викликають у нього сталу ідіосинкразію. Про православно-візантійський обряд він записує у своєму «Щоденнику»: «...Цілком щось чуже й далеке, якийсь Тибет чи Японія» [1, с. 5–6]. Не варто робити з нього ікону, адже саме іконами він закликав піч топити, а з багрянниць дерти онучі. Але річ не тільки в нетерпимості до обрядів і попівства як суспільного інституту. На рівні чистих ідей він теж виявляє протест, пишучи, що заради України він здатний проклясти й самого Бога.

«Шевченко дисидентський». Доля Шевченка — це приклад індивідуальної боротьби самотнього ідеаліста з тоталітарним режимом. Шевченків етос — це, власне, етос протистояння людини чомусь значно більшому, потужнішому, знеосібленому, якійсь гігантській машинерії пригнічення.

«Шевченко анархічний». Насамперед він був вільною людиною, справжнім богемним гулякою, душею товариств, не останнім пияком і відвідувачем борделів. Його нетерпимість до умовностей (станових, звичаєвих, ритуальних) не має меж. Іноді він просто шокує оточення своєю стихійністю та непередбачуваністю. Звідси — його часті бунти, але годі вбачати в них якусь політичну запрограмованість, він свідомо аполітичний.

На одному із Шевченківських вечорів Ю. Андрухович висловив своє бачення стосовно Т. Г. Шевченка говорячи про те, що ми звикли ідеалізувати цю постать, натомість стверджує, що «Шевченко — не ідеолог, а видатний поет і дуже харизматична постать, здатна притягувати людей і породжувати чутки навіть тепер. Цю постать треба олюднювати, позбавляючи ритуалізації» [3, с. 13]. Письменник намагається розвінчати міф про Шевченка як мученика і відзначає, що він є «рідкісним щасливцем», адже мало хто досягає так багато в земному житті, як він.

Віктор Неборак напередодні ювілею Шевченка висловив своє ставлення до особи письменника, наголошуючи на тому, що суспільство дуже багато говорить про українського генія однак читає мало. «У що ми перетворили Шевченка? — У щось таке, як хор, який потрафить “ревнути” якісь рядки з Шевченка, наприклад “Реве та стогне...” Далі перших віршів “Кобзаря”, далі витверджених напам’ять шкільних уривків, далі німих завмерлих кам’яних і бронзових бовванів на усіх майданах постколоніальної “неньки”, далі псевдонародних, вигаданих більшовиками, ансамблів пісні і танцю, далі сюрреалістичних капел бандуристів (не плутати з кобзарями-воїнами! — хоча капела кобзарів — це ще жахливіше!), далі гризні довкола Шевченківської премії (вигаданої комуністами) і так далі, і так далі — хто з нас рушив?. Та чи винен Тарас Григорович, що ми — такі, які ми є? — Правнуки погані!» [3, с. 13].

Постать Тараса Шевченка зацікавила не тільки українських науковців. Ознайомлення зі спадщиною поета за кордоном почалося іще за його життя і згодом набуло там великого розмаху. Перші відгуки про письменника з’явилися у польській критиці вже в 40-х рр. XIX ст., також з’явилися і переклади його творів польською мовою (Л. Совінський, О. Гожалчинський, В. Сирокомля). У 1861 р. поет Леонард Севінський написав працю про Т. Шевченка, додавши до книги і переклад поеми «Гайдамаки». Науковець у своєму дослідженні підкреслював, що Т. Шевченко — велика людина, «велика вже сама собою», «ще вища величчю дум мільйонів, що знайшли свій вплив у натхненній його пісні». Поляки називали Т. Шевченка про роком, що «тримає лютню» і «співає народові його власну рідну пісню».

Однією з перших розвідок про життя і творчість Великого Кобзаря була монографія Гвідона Батаглія «Taras Szewczenko. Zycie i pisma jego», яка вийшла у Львові в 1865 р. В ній дослідник визначає великий талант Тараса Шевченка, роблячи акцент на його націоналістичних творах. Автор також підкреслює значущість поета не тільки для українського народу, а й загалом для світу.

Сучасний польський літературознавець, член Польської академії наук, професор Вроцлавського університету Мар'ян Якубець у своїй праці «Шевченко і польська література» пише, що небагато було на світі поетів, які відіграли б у житті власних народів більшу роль, ніж Т. Шевченко в Україні. А далі стверджує, що на відміну від Міцкевича, котрому довелося «чекати цілі десятиліття, поки його твори завітали під стріхи», поезія Великого Кобзаря пішла в народ «одразу, ставши його неподільною власністю». Науковець стверджує, сталося це тому, що Шевченко був «найбільшим народним поетом з усіх поетів світу». І з цього погляду він перевищує А. Міцкевича та О. Пушкіна. Підсумовуючи, Мар'ян Якубець визначає поезію Т. Шевченка «явищем єдиним і неповторним», якому немає відповідника у світовій літературі.

Широке розгортання публікацій про поета відбулося під час подій на Майдані, де рядки Тараса Шевченка декламували всі, незалежно від освіти і віросповідання. Для українців подібне «повернення до Тараса» було й залишається розповсюдженим явищем щоразу, коли народ шукає відповідей на ключові питання свого буття. Польські дослідники не стояли осторонь цих подій, тому дослідниця Ганна Заринська пише статтю «Тарас Шевченко — бард Майдана. Позачергова історія українського романтизму». У цій розвідці вона досить повно викладає біографію поета, наголошуючи при цьому на авторитетності Великого Кобзаря під час подій на Майдані. Авторка певна, що кожна революція, кожна подія мають свого поета, й порівнює роль Т. Г. Шевченка для української культури з тією, яку відіграли Адам Міцкевич, Кшиштоф Бажинський, Яцек Кацмарський для поляків. «Шевченко є таким лідером для українців на Майдані, літературним покровителем українського повстання, портрет якого вісить у почесному місці на Майдані. І це не дивно, бо у всіх цих митців зроблені акценти на прагненні до свободи, захопленні народною культурою, іскрою боротьби до справедливості» [10].

Про значення Тараса Шевченка під час хвилі протестів на Майдані у своїй статті «Тарас Шевченко — покровитель українських протестантів» наголошують Адам Поморський та Данута Сосновська. Вони стверджують, що це в першу чергу пов'язано із 200-річчям з дня народження поета, а по-друге, його вірші відмінно передають зміст того, що відбувається.

Окремі відомості про Великого Кобзаря ми можемо дізнатися з інших польських розвідок А. Ваторського, Я. Бальмена, М. Башилова тощо. Однак, якби там не було ми з впевненістю можемо сказати, що ім'я Тараса Шевченка ввійшло в історію не тільки української літератури, а й світової, про це свідчать численні зацікавлення з боку науковців, організовуються літературні вечори на яких читається поезія митця, ведеться робота з анонсування концертів за творами Т. Шевченка тощо.

Однак переоцінити значення Т. Г. Шевченка для українського народу та культури неможливо. Зі шкільних літ усі українці чують про світову славу нашого Великого Кобзаря, про те, що його твори перекладено сотнями мов, що пам'ятники йому є по всьому світі (Париж, Рим, Лондон, Вашингтон, Нью-Йорк, Ванкувер, Вінніпег, Буенос-Айрес). Проте кожна людина, кожен українець, який сьогодні прагне себе ідентифікувати, мусить мати своє ставлення до Тараса Шевченка. У

моєму житті Тарас Шевченко — це взірець, до якого потрібно прагнути. Адже досягнути його поетичної майстерності на сьогодні не може ніхто. Та й на прикладі життя поета можна показати, хто такий справжній патріот своєї Батьківщини. А «Кобзар» — це статут і закон для всіх українців.

Отож, Тарас Шевченко — це втілення сили духу, мужності, це духовний батько нації. Коли кожен українець буде прагнути до висоти його думок та ідей, то буде й щасливою, вільною Україна...

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Shevchenko is OK [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович. — Режим доступу : <http://www.ex.ua/12093073>.
2. Гончар О. Т. Письменницькі роздуми : Літературно-критичні статті / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1980. — 314 с.
3. Грабська А. Два поета про третього, котрий перший / А. Грабська // Голос України. — 2008. — № 53 (19 березня). — С. 13.
4. Забужко О. Мій Шевченко. Книга, яка ніколи не буде написана [Електронний ресурс] / О. Забужко. — Режим доступу : <http://h.ua/story/331402/> від 26.05.2011.
5. Забужко О. Шевченко у XXI столітті: спроба перезавантаження [Електронний ресурс] / О. Забужко. — Режим доступу : <http://platfor.ma/art/52ce652a1e549/> від 1.02.2014.
6. Левкова О. Т. Шевченко: 200 років самотності / О. Левкова // Українська культура. — 2013. — № 8 (1016). — С. 72–79.
7. Харчук О. Про Т. Шевченка в незалежній Україні / О. Харчук // Українська культура. — 2013. — № 8 (1016). — С. 4–46.
8. Черкасенко С. Лист сьомий від 16.VIII.935. С. Черкасенко. Автобіографія в листах // Український громадський Видавничий фонд в Празі. — Фонд № 122 с. — Арх. № 278.
9. Шевченко Т. Зібрання творів у шести томах / Т. Шевченко. — Т. 6 : — К., 2003. — С. 9–187.
10. Sarzyńska A. Taras Szewczenko — wieszcz Majdanu. Niezwykła historia ukraińskiego romantyka [Zasób elektroniczny] / A. Sarzyńska // wPolityce.pl. — Tryb dostępu : <http://wpolityce.pl/polityka/186659-taras-szewczenko-wieszcz-majdanu-niezwyklahistoria-ukrainskiego-romantyka>. — Ekran tytułowy.